

- "Элементы русских научных терминов" // *Полуаффиксация в терминологии и литературной норме*, - Владивосток, 1986. - С.75. 8. Климченко Н.Ф. *Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській літературній мові*. - К., 1984. 9. Кубрякова Е.С. *Об относительно связанных (относительно свободных) морфемах языка*. - ВЯ, 1964, №1. - С.17-23. 10. Кузьменкова Е.А. *Терминологическая лексика современного русского языка с компонентом электро-* // *Науково-технічний прогрес і мов...* Житомир, 1976. - С.83-84. 11. Левицкий М. *Паки и паки (Про нашу літературну мову)*. - Відень-Київ, 1920. - С.6-7. 12. Лейчик В.М. *Семантические и формальные признаки терминологических элементов* // *Полуаффиксация в терминологии и литературной норме*. - Владивосток, 1986. - С.88-91. 13. Лотте Д.С. *Основы полосторонняя научно-технической терминологии*. - М., 1961. 14. Пацера Л.В. *Сложные образования с компонентом электро-* в языке советской печати (50-70 гг.) // *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. - Вип. 12. - 1982р. - С.44-49. 15. Півторак Г.П. *Іншомовна лексика з компонентом -філ в українській мові* // *Українська мова та література в школі*. - 1978. - № 7. - С.89-91. 16. Риндик С. *Міцність матеріалів*. - Прага, 1924. - 384с. + XXII с. 17. Самійленко В. *Чужомовні слова в українській мові* // *Бібліотека української літератури*: В. Самійленко, К., :Наукова думка, 1990. - С. 501. 18. Секунда Т. *Принципи складання української технічної термінології* // *Вісник ІУНМ, Вип. 2 - К., 1930.*, - С.15. 19. Сербенська О.А. *Слова на фото-, їх утворення і тенденції розвитку в сучасній українській та російській мовях* // *Журналістика: преса, радіо, телебачення, Журналістика: преса, радіо, телебачення*, К., 1981.-№ 10.-С.100-108. 20. Титаренко Н.А. *Слова з компонентом авто-* в сучасній українській літературній мові // *Науково-технічний прогрес і мова: Тези доп. Респ. Наук. конф.* - Житомир. ред. Ін-т, - Житомир, 1976, - С.150-151. 21. Чернецька Г.В. *Гібридні терміни з регулярно повторюваними іншомовними компонентами гідро-, енерго-, термо- турбо-* в українській мові // *Науково-технічний прогрес і мова*. - С.174-175. 22. Юшманов Н.В. *Элементы международной терминологии: Словарь-справочник*. - М., 1968. - 70 с. 23. Dubois J. *Etude sur la derivation suffixale en français. - moderne et contemporain*. P., 1962. - 247p. 24. Flood W.E. *Scientific words. Their structure and meaning*. - London, 1960. 25. Heller J. L. and Swanson D.S. *Elements of technical terminology*. Illini Union Bookstore, 1962. 26. Werner C. Y. *Wortelemente lateinisch-griechischer Fachausdrücke in der Biologie, Zoologie und vergleichenden Anatomie. Falle: VEB Max Niemyer Verlag, 1956. - 289s.*; 27. Thorndike E.L. *The Teaching of English Suffixes*. N. Y. Columbia Univ. - 1941. - 81p.

СПЕЦИФІЧНІ ОЗНАКИ ТЕРМІНА І НОРМАТИВНІ ВИМОГИ ДО НЬОГО

© Ігор Дуцяк, 2000

Львівський національний університет

Наявність великої кількості різних визначень поняття "термін" викликає потребу аналізу змісту цього поняття, пошуку аргументів, які дали б змогу прийняти яесь одне визначення, відкинувши інші.

Насамперед доцільно проаналізувати ті визначення цього поняття, які містяться в нормативних документах.

У державному стандарті України "Термінологія. Визначення основних понять", який відповідає міжнародному стандарту ISO 1087-90, подано таке визначення терміна: "термін (у термінології) — це позначення певного поняття у фаховій мові за допомогою лінгвістичного виразу" [1]. Оскільки термін — це одне зі слів фахової мови, потрібно навести також визначення поняття "фахова мова". У цьому ж стандарті знаходимо: "фахова мова — це підсистема мови, в якій використовують термінологію та інші лінгвістичні засоби, призначена для запобігання неоднозначності спілкування у конкретній предметній галузі" [2]. Оскільки згідно з цим же стандартом "термінологія — це сукупність термінів, які відтворюють систему понять певної предметної області" [3], то, підставивши останнє визначення замість слова "термінологія" у визначенні фахової мови, отримаємо, що фахова мова — це підсистема мови, в якій використовують сукупність термінів. У підсумку маємо яскравий приклад логічної помилки "коло у

визначенні”: термін визначають через фахову мову, а фахову мову — через сукупність термінів.

Суттєвий недолік має визначення поняття “фахова мова” (засобом якого дають визначення поняттю “термін”). У вищенаведеному формулюванні зазначено, що фахову мову (основним складником якої є сукупність термінів) створюють “для запобігання неоднозначності спілкування у конкретній предметній галузі”. Очевидна річ, що, для прикладу, ремісники стародавнього Єгипту (ковалі, гончарі тощо) створювали спеціальні назви для предметів і знарядь праці, для їх ознак не з метою запобігання неоднозначності спілкування. Терміни у будь-якій спеціальній галузі діяльності створювалися для уможливлення спілкування і словесно-понятійного мислення, пов'язаних з конкретного виду діяльністю.

Наведені вище міркування стосуються логічної помилки та необгрунтованого вибору специфічної ознаки в одному конкретному визначенні поняття “термін”. Однак в літературі можна знайти цілу низку визначень терміна як елемента фахової мови — часто в якості дубліката зустрічається вираз “мова для спеціальних цілей”, — які (визначення) позбавлені таких явних хиб. Згідно з цим підходом, термін тлумачать як лексичну одиницю фахової мови [4,5]. Фахові мови відрізняють від мови щоденного спілкування тим, що перші обмежені своєю спеціальною областю (хімія, математика, управління тощо). Однак при викладі будь-якої дисципліни (чи з метою педагогічного, чи наукового спілкування) мова фахівця містить не тільки терміни даної галузі, а й загальноживані слова. Візьмімо, для прикладу, таке речення, взяте з фахової мови: “Під електронним мікроскопом різні види вірусів мають вигляд паличок або кульок” [6]. Зрозуміло, що слово “куля” не є терміном біології (взявши до рук словник біологічних термінів, ми не знайдемо там такого слова). Отже, науковий текст (тобто фахова мова) кожної конкретної галузі діяльності, крім власних термінів містить слова, які не є термінами даної конкретної галузі діяльності. У такому випадку, взявши довільне слово з певного фахового тексту, ми не маємо гарантії, що воно буде терміном даної фахової мови, а отже і не можемо відрізнити термін від слова, яке не є терміном даної галузі. Однак визначення поняття “термін” повинно, окрім іншого, давати змогу стосовно кожного слова, яке зустрічається в тексті певної конкретної галузі, відрізнити, чи є дане слово терміном цієї галузі, чи ні. Це потрібно, зокрема, при укладанні тлумачних та перекладних словників фахової термінології. Таким чином, визначення “терміна” за належністю слова чи словосполучення до фахової мови не дає змоги відрізнити, які саме слова фахового тексту (в якому реалізується фахова мова) є термінами даної галузі.

Досить часто в якості критерію, засобом якого можна відрізнити термін від простого слова, наводять наявність визначення. Однак сумнівно, що стародавні ремісники формулювали визначення для всіх вживаних ними термінів. Більш імовірно, що більшість термінів вводилась остенсивно. Це означає, що певна множина слів функціонувала в якості термінів не маючи визначень. Отже, наявність визначення також не може бути критерієм, за яким термін відрізняють від інших знаків.

У літературі можна знайти також спроби пошуку лінгвістичних критеріїв терміна. До таких прикмет терміна наводять: відсутність синонімів, приналежність до певної системи, однозначність, семантична прозорість, стилістична нейтральність, відсутність експресії тощо [7]. Однак аналіз термінології з різних галузей знань приводить до інших висновків: “Навіть не дуже глибоке дослідження термінології в галузі медицини, біології та інших наук показує, що далеко не завжди термін точно виражає спеціальне поняття,

не завжди він є однозначним і виражає тільки одне поняття, не завжди він входить тільки в одну терміносистему, ... далеко не завжди термін фіксує в структурі свого сенсу характеристичні ознаки об'єкта термінування. Дослідження також показали, що не завжди термін має точні семантичні межі і виражає точно окреслене поняття" [8]. Наведені ознаки правильніше вважати нормативними вимогами, які рекомендується дотримувати при творенні й уживанні термінів [9], а не ознаками, за якими термін відрізняють від слова, яке не є терміном.

Серед визначень, які зустрічаються в літературі, найбільш прийнятним є визначення терміна як слова спеціальної галузі діяльності: "термін — це слово чи словосполучення, яким позначають поняття спеціальної галузі знань чи діяльності" [10]. Подібне визначення знаходимо також у інших авторів, для прикладу, в посібнику з загального мовознавства Ф.М.Березіна, Б.Н.Головіна [11].

Останнє визначення можна деталізувати. У кожній галузі діяльності (в тому числі в кожній галузі пізнання) слова потрібні для називання предметів, які є об'єктом діяльності в даній галузі, і їх ознак. Таким чином термін — це назва тих об'єктів та їх ознак, які є предметом певної спеціалізованої діяльності людей. Отже критерії, за якими термін відрізняється від загальноживаних слів, є позалінгвістичними. У такому випадку, якщо потрібно встановити, чи належить дане слово до термінів певної конкретної галузі діяльності, потрібно встановити, що є предметом цієї діяльності. Для прикладу, якщо нам потрібно встановити, чи є певне слово терміном, скажімо, фізики, то нам потрібно встановити, що є предметом фізики. Назви об'єктів, які досліджують у фізиці, назви ознак цих об'єктів повинні бути кваліфіковані як терміни фізики і саме ці слова повинні бути поміщені у словнику фізичних термінів. Властиво, чи є певне слово терміном фізики, повинен визначати не філолог, а фізик.

Завдання встановлення належності слова до термінів певної науки є порівняно простим у випадку точних наук, оскільки у цих випадках не стоїть так гостро проблема визначення їх (наук) предмета. Однак це питання є значно складнішим у випадку такої науки як філософія. Оскільки філософія на даний час існує як сукупність різних взаємнесумісних напрямів, то визначення предмета філософії буде різним у межах кожного з цих напрямів. Відповідно отримаємо різні множини термінів. Для прикладу, якщо хтось вважає, що філософія повинна досліджувати якісь аспекти суспільного життя, то філософська термінологія, згідно з таким підходом, міститиме терміни для позначення людей, людських спільнот, їх ознак. Якщо ж визначити предметом філософії найзагальніші ознаки існуючого (а людське суспільство не є проявом найзагальнішого, оскільки у всесвіті існує безліч об'єктів, які не мають ознак людини), то всі слова, які пов'язані з людиною, потрібно буде вилучити з філософської термінології. Отже, встановлення належності певного терміна до філософської термінології залежатиме від того, як визначатиме предмет філософії суб'єкт кваліфікації слів як термінів.

Виявлення множини термінів різних галузей знань дає також певні евристичні можливості. Зокрема, якщо кожна спеціальна галузь діяльності має свою термінологію, то можна встановити, чи справді певна галузь, яка претендує вважатися окремою, спеціальною галуззю діяльності, є такою. Очевидно, що ця аналізована галузь діяльності, яка претендує на статус інакшої ніж інші, як кожна інша спеціальна галузь діяльності повинна мати свою термінологію. Якщо ж виявиться, що термінологія певної галузі дублює термінологію якоїсь іншої галузі, то одна з них є штучно створена. Для прикладу, в деяких філософів знаходимо праці, які стосуються таких галузей як

філософія природи, філософія права, філософія політики, філософія науки, філософія історії тощо. Аби обґрунтувати, що кожна з перерахованих галузей пізнавальної діяльності є специфічною, окремою галуззю пізнання, потрібно виявити множину термінів, якими оперують в цій галузі і порівняти, чи є в ній такі терміни, яких немає в таких галузях (відповідно) як природознавство, юриспруденція, політологія, наукознавство, історія тощо. Якщо, для прикладу, термінами філософії історії виявляться всі ті терміни, які містяться в термінологічній системі історії, то такий результат повинен свідчити, що філософія історії не є специфічною галуззю пізнання, оскільки не має своєї термінології. Не важко передбачити, що термінами філософії історії будуть ті самі слова, які є термінами історії, а термінами філософії права будуть ті самі слова, які є термінами юриспруденції. В такому разі такі галузі пізнавальної діяльності як філософія природи, філософія права, філософія політики, філософія науки, філософія історії тощо, які часом приймають за розділи філософії, потрібно глумачити як такі, які дублюють існуючі поза філософією науки: різні галузі природознавства, політологію, наукознавство, юриспруденцію, історію тощо.

Підсумовуючи важливо зазначити, що формулювання визначення терміна повинно давати критерій, за допомогою якого стосовно кожної конкретної галузі діяльності можна встановити, які слова з уживаних в процесі фахового спілкування є термінами даної галузі, а які — ні. Цим критерієм потрібно взяти ознаку слова, яка проявляється в тому, що аналізованим словом позначено ті об'єкти чи ознаки, які є предметом діяльності даного виду.

1. ДСТУ 3325—96. Термінологія. Визначення основних понять. — С.9. 2. Там само. — С.2. 3. Там само. — С.9. 4. Лейчик В.М. О языковом субстрате термина //Вопросы языкознания. — 1986. — №5. — С.87-97.
5. Люциньски К. Лингвистические характеристики термина. //Вісник: Проблеми української термінології. Матеріали 5-ї міжнародної наукової конференції. — Львів: Львівська політехніка, 1988, №336. — С.17-28.
6. Біологія /А.О.Слюсарев, О.В.Самсонов, В.М.Мухін та ін. — К., 1990. — С.6. 7. Лейчик В.М. О языковом субстрате термина //Вопросы языкознания. — 1986. — №5. — С.87. 8. Циткина Ф.А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения). — Львов, 1988. — С.9-10. 9. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. — М., 1979. — С.265. 10. Васильева Н.В. Термин //Лингвистический энциклопедический словарь. — М., 1990. — С.508. 11. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. — М., 1979. — С.264.

ПРО КАТЕГОРІАЛЬНУ СЕМАНТИКУ ПРИКМЕТНИКІВ У ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

© Марія Осадчук, 2000

Вінницький інститут регіональної економіки та управління

У науковій термінології поряд з такими категоріями як категорія процесу, категорія предмету, категорія діяча важливу роль відіграє категорія властивості, якості. Проблема категорії якості лексико-граматичних розрядів прикметників і дієприкметників не має ще однозначного трактування у лінгвістиці. Більшість дослідників вважають, що прикметники виражають логічні категорії якості, властивості, ознаки взагалі (Е.Вюстер, Д.С.Лотге). Інші визначають категоріальну семантику прикметників за допомогою таких понять як характеристика, оцінка, враження і висловлюють думку, що вони вживаються не як самостійні терміни, а як диференційні елементи (К.Кьоллер, О.І.Москальська)[1].

В цій статті ми розглянемо лінгвістичні властивості прикметників у сучасній українській мові на матеріалі математичної та економічної термінологій.